

## ПРОМОВА В СИСТЕМІ ФОРМУВАННЯ РИТОРИЧНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНЬОГО ФІЛОЛОГА (З ДОСВІДУ ПРАКТИЧНОЇ РОБОТИ)

*У статті з'ясовується, що основою формування риторичної особистості філолога є його риторична культура, яка охоплює ефективне мислення, якісне мовлення, високий культурно-комунікативний рівень, успішну реалізацію законів риторики в будь-яких ситуаціях спілкування. Доводиться, що важливу роль у формуванні риторичної культури відіграє вміння виголошувати промови на різні теми. Пропонуються традиційні й інноваційні форми та методи роботи зі студентами під час вивчення теми «Промови в академічному красномовстві вищої школи» в курсі «Сучасна риторика вищої школи».*

**Ключові слова:** академічне красномовство, культура мовлення, культура мислення, культура спілкування, промова, риторична освіченість, риторична культура, риторична особистість.

**Постановка проблеми.** У багатьох галузях інтелектуальної діяльності визначальною запорукою професійного успіху та обов'язковим атрибутом іміджу компетентного фахівця, а надто – вчителя-філолога – стає риторична освіченість, яка допомагає розуміти потреби слухача, упевнено почувати себе в ситуаціях, коли необхідно повідомити, проаналізувати, підсумувати, виголосити доповідь, промову на широкий загаль, оптимально організувати та креативно скерувати свою мисленнєво-мовленнєву діяльність, коректно й доцільно використати методи риторичної аргументації тощо. Серед багатьох підходів і уявлень про сучасного вчителя помітно виділяється ще одна грань – педагог як особистість із високою риторичною культурою – культурою мислення, мовлення і спілкування.

**Аналіз актуальних досліджень.** Риторична освіченість учителя-філолога – основа формування його риторичної особистості. Поняття «риторична особистість» перебуває на стадії становлення. Формування риторичної особистості вчителя базується на головних принципах педагогіки, риторики, психології, мистецтва. Теорія особистісно-діяльнісного підходу чітко відображена в концепціях С. Виготського, М. Леонтьєва, С. Станіславського та ін. У 20-30-х роках ХХ ст. українські та закордонні вчені-педагоги розвивали ідею максимально ефективної виконавської, ораторської діяльності вчителя з метою вирішення педагогічних завдань. Педагогіки-теоретики В. Голубков, М. Рибнікова та інші поєднували словесну й педагогічну діяльність з ухилом до розуміння мистецтваслова як педагогічного інструменту навчання. А. Луначарський, А. Макаренко, В. Сухомлинський та ін. розширили цей взаємозв'язок на рівні ієрархії: мистецтво слова – виховання творчої особистості вчителя, що відповідає й сучасному поглядові дослідників на виховання риторичної особистості педагогічних та гуманітарних кадрів в

Україні, про що йдеться, зокрема, у дослідженнях А. Капської, С. Іванової, О. Юніної, Д. Александрова, Є. Ключева, Т. Хазагерова [6, 186].

Поки що жоден словник не подає тлумачення терміна «риторична особистість», але можемо посилатися на тлумачення поняття «мовної особистості» О. Семеног, Л. Мацько та ін., яку вирізняють філологічний стиль мислення, широкий філологічний кругозір, мовні, літературні, педагогічні здібності, мовна індивідуальність, мовний смак, мовленнєва моральність тощо [3; 7]. Беремо до уваги також думки М. Хлебникової щодо потрактування даного поняття [8].

Вважаємо, що в ХХІ ст. нагальною суспільною потребою в Україні є формування риторичної особистості вчителя-філолога елітарного типу в умовах зростання культурно-просвітницької активності етносу, відродження національної культурної спадщини, у тому числі й риторичної. *Риторична особистість* педагога – це особистість, яка, володіючи ефективним мисленням, якісним мовленням, демонструє високий культурно-комунікативний рівень, успішно реалізує закони риторики в будь-яких ситуаціях спілкування.

**Мета статті.** З огляду на поставлені перед педагогікою та школою завданнями назріла потреба у створенні такої моделі сучасного вчителя-філолога, яка б задовольняла запити часу, сприяла б формуванню привабливої перспективи професії педагога й наповнювала б навчальний процес глибоким змістом, пізнавальним інтересом і високим результатом, – учителя з високим рівнем риторичної культури. Загальноприйнятої системи формування риторичної культури педагога не існує, як залишаються до кінця не визначеними зміст і структура самого поняття «риторична культура». Мета статті – окреслити роль промови як жанру риторики у процесі формування риторичної культури вчителя-філолога.

**Виклад основного матеріалу.** Термін *риторична культура*, як зазначає Я. Білоусова, у сучасній педагогічній літературі часто видозмінюється іншими: «культура мови», «мовленнєва (професійна) майстерність», «риторична грамотність», «педмайстерність» тощо. Так, російські вчені Л. Граудіна, Н. Безменова, Н. Михайличенко ототожнюють його з поняттям «мовленнєва майстерність», складовими частинами якої є логічна культура, психолого-педагогічна культура, культура спілкування, техніка мови. У працях Д. Александрова, Ю. Рождественського перевага надається терміну «риторична грамотність». Відомі українські педагоги І. Зязюн, А. Капська, Г. Сагач, Н. Тарасевич риторичну культуру розуміють здебільшого як вищий вияв професійно-виконавської культури, педагогічної майстерності [1, 15].

Риторична культура, на думку О. Залюбінської, є складним синкретичним поняттям, яке поєднує в собі, крім культури мовлення у традиційному розумінні, певні аспекти культури мислення, психологічної культури, сценічної майстерності, риторичну етику, поняття про імідж мовця.

Тому основою риторичної культури вона визначає наявність у людини теоретичних знань з риторики [2, 14]. Я. Білоусова вважає поняття «риторична культура» значно ширшим. Риторична культура – це якісна характеристика особистості, показник духовного розвитку, сформованих риторичних знань, умінь та навичок, здібностей та потреб у риторичній діяльності. Це діяльніша категорія, яка реалізується у фаховій діяльності, сприяє формуванню багатогранних відношень, забезпечує самопізнання, саморозвиток через володіння риторичним досвідом, набутим людством [1, 14].

На наш погляд, структуру *риторичної культури* вчителя як складного цілого становлять високий рівень освіченості та професійні знання, культура мислення, культура мовлення, культура спілкування, невербальна й зовнішня культури, талант, натхнення і майстерність. Аналіз наукових джерел, власний педагогічний досвід переконують, що важливу роль у формуванні риторичної культури філолога відіграє вміння виголошувати промови на різні теми, яке формується під час опанування студентами курсу «Сучасна риторика вищої школи». Зупинимося на вагомих аспектах даної проблеми.

Лекційні та практичні заняття на тему *«Промови в академічному красномовстві вищої школи»* будуюмо з урахуванням принципів системності, наступності, міжпредметних зв'язків, культуровідповідності, професійно-творчого підходу до самореалізації особистості. Крім названих, з метою формування риторичної культури філолога застосовуємо принципи фундаменталізації, аксіологізації, самотійності, креативності, емоційності тощо. Формуючи професійні вміння й навички, обираємо традиційні й інноваційні форми й методи роботи: теоретико-інформаційні (лекція, дискусія), практико-операційні (алгоритм, дослід, експеримент), пошуково-творчі (творчий діалог, аналіз промов), самотійної роботи (опрацювання лекції, наукової літератури, підготовка промов, укладання цитатників), контрольньо-оцінювальні (виголошення промов, опитування).

Під час лекції акцентуємо увагу на теоретичних аспектах жанру промови, аналізу трьох типів промов періоду античності, ґрунтовних порадах Аристотеля, Цицерона щодо особливостей виголошення промов; з'ясовуємо особливості української похвальної риторики (Києво-Могилянська академія й Ф. Прокопович); опрацьовуємо види промов сучасної вищої школи та характеризуємо їх основні риси; досліджуємо етапи підготовки, структуру промови, мовно-виражальні засоби різних видів промов. Важливим аспектом самотійної роботи студентів вбачаємо опрацювання лекції, рекомендованої літератури, підготовку різних видів промов.

Практичне заняття розпочинаємо вступним словом викладача:

- *«Існує три категорії ораторів: одних можна слухати, других не можна слухати, а третіх – не можна не слухати» (Архієпископ Меджи). Бажаю всім нам, щоб ми відносилися до третьої категорії, а для цього пам'ятаймо народну мудрість: завжди знай, що говориш; добре тому жити, хто вміє говорити; умієш сказати, уміє і змовчати; яка людина, така й мова.*

*Саме в жанрі промови необхідно мудро поєднувати дві риторичні традиції: мистецтво переконання (Аристотель) і мистецтво говорити витончено (Квінтіліан). Промова – як історія кохання: розпочати її може кожен, а для її завершення потрібен майстер. Саме такими «майстрами» й мусять бути викладачі та вчителі-філологи.*

Продовжуємо постановкою завдань дискусійного характеру.

- Пригадайте дефініцію «риторична особистість».
- Найкращим оратором є той, який своїм словом і повчає слухачів, і дає насолоду, і справляє сильне враження. Вважаємо пораду Цицерона актуальною і в XXI столітті, а тому з'ясуємо, яка ж дефініція промови є найоптимальнішою?
- Коли сформувалася промова як жанр риторики? Хто є основоположниками вчення про три види промов?
- Яку загальну мету мав кожний вид промов в античні часи? Що становило предмет похвали для Аристотеля?
- Які давньоруські пам'ятки містять яскраві приклади похвального красномовства?
- Хто був найбільшим майстром епідейктичних промов у Києво-Могилянській академії? Які види похвальних промов виділяв Ф. Прокопович?
- Чи збереглися зазначені види промов у сучасності, зокрема у вищій школі?

На занятті з'ясуємо, що у вищій школі застосовуються промови: 1) епідейктичні (похвальні); 2) євхаристичні (подячні) – навчальному закладові, керівникові, викладачам при одержанні диплома, нагороди, звання тощо; 3) вітальні – з нагоди ювілею, свята; присвячуються певній даті, пов'язаній з ушануванням окремої людини, групи осіб, урочистостям на честь подій з життя та діяльності організації, установи, закладу тощо; 4) агітаційні – під час обрання на посаду, рекомендації до присудження звань, нагород, під час конкурсів тощо; профорієнтаційна агітація.

Засвоюємо, що всі види промов мають спільні риси (змістовність, логічність, доступність, лаконічність, образність, емоційність тощо). Ґрунтовно розглядаємо головні вимоги до виголошення промови: невимушеність (природність, розкутість спілкування); безпосередність (спілкування віч-на-віч); емоційність (збудження пристрастей за допомогою вербальних і невербальних засобів). Студенти, аналізуючи спільні риси, роблять висновок, цитуючи, наприклад, Горація («Якщо хочеш примусити когось заплакати, то перш за все повинен заплакати сам») або інших відомих людей.

Детально з'ясуємо, що промова має писемно-усну форму реалізації. На етапі виголошення підготовлений текст має відчужитися від паперу і стати усномовним породженням, настає зручний момент для мовної імпровізації. На виконавському етапі імпровізація неминуча, тому що прочитаний без неї текст не стане промовою, а буде читанням, яке створюватиме ефект штучності. Проте імпровізація буде вдалою тільки за умови ґрунтовної попередньої підготовки.

Занурюємося в етапи підготовки промови: інвенція, диспозиція, елокуція, меморія, акція; опановуємо Цицеронівський метод

запам'ятовування промови «римська кімната»; тлумачимо думку Платона (*«Усяка промова повинна бути складена, наче жива істота, – у неї повинно бути тіло з головою, ногами, причому тулуб і кінцівки повинні пасувати одне одному і відповідати цілому»*), осмислюємо поради Г. Гайара (*«Вступ до ораторської промови є те саме, що для тіла людського голова. Вступ є найпомітнішою й найвідчутнішою частиною. Через вступ оратор помалу закрадається в розум своїх слухачів і робиться абсолютним їхнім господарем»*) та А. Коні (*«Кінець промови – розв'язання всієї промови. Кінець повинен бути таким, щоб слухачі відчули, що далі говорити ні про що»*).

Важливою ділянкою роботи є аналіз виражальних засобів промов відомих українських науковців (наприклад, промови Л. Мацько «Уклін-похвала Полтаві»). Здійснюємо також риторичний аналіз промов-похвал рідному місту (селу) та агітаційних промов, підготовлених студентами.

З'ясовуємо особливості елокуції різних видів промов. Так, мова похвальних промов має бути насичена урочистою образною лексикою, фразеологією, вдалим афоризмами, яскравими тропами (епітети, порівняння, метафори, перифрази), риторичними фігурами (вигуки, питання, звертання), стилістичними фігурами (антитеза, анафора, епіфора, еліпс, градація), синтаксичними фігурами (полісиндетон, асиндетон, паралелізм). Агітаційна промова має на меті надихнути, переконати, тому завжди потребує пафосу, який може виражатися вдалим, «ударними» перифразами, порівняннями і зіставленнями, епітетами й метафорами, морально-етичними антитезами, ствердними запереченнями, повторенням, гіперболами, актуалізацією окремих слів і виразів, влучних і дотичних до ситуації, оказіональним новотворенням, аритмічним синтаксисом, експресивним тонуванням. Для вітальної промови також доречна пафосність, але вона не повинна переходити в заштамповану, нудну одноманітність, тому слухними увітальній промові будуть експромти й імпровізації, тактовні жарти та дотепне акцентування уваги слухачів на своєрідних рисах людини, спогади про цікаві й маловідомі факти з життя та діяльності.

Аналізуючи невербальну культуру оратора під час виголошення промови, з'ясовуємо роль голосу, психологічної паузи, посмішки тощо. Студенти моделюють невербальну культуру оратора, користуючись матеріалами укладеного цитатника.

**Висновки та перспективи подальших наукових розвідок.** Таким чином, на заняттях із сучасної риторики вищої школи формуємо професійні вміння та навички, пропонуємо студентам аналітичні (риторичний аналіз промов відомих учених, політиків, колег по групі), творчі (підготовка агітаційних, подячних і похвальних промов, укладання цитатників до теми) вправи тощо. Оволодіваємо ораторськими прийомами: як готувати й виголошувати промову; як оригінально розпочати й закінчити промову; як подолати страх перед аудиторією; як зацікавити слухачів; як підібрати

доречні мовні та виражальні засоби; які методи аргументації обрати як найпереконливіші; як зробити промову емоційною тощо. Результат опрацювання теми – удосконалення ораторських умінь і навичок студентів-філологів, якісне зростання фахової майстерності в мисленнєво-мовленнєвій діяльності, особистісне задоволення від практичного втілення теоретичних знань. Перспективу вбачаємо в окресленні ролі наукової доповіді в системі формування риторичної культури філолога.

### ЛІТЕРАТУРА

1. Білоусова Я. В. Формування риторичної культури студентів гуманітарних факультетів у навчально-виховному процесі : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Я. В. Білоусова. – К., 2004. – 27 с.
2. Залюбінська О. Б. Педагогічні засади формування риторичної культури особистості [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.referat.allserver.ru/?i=4139736>.
3. Мацько Л. І. Риторика / Л. І. Мацько, О. М. Мацько. – К. : Вища школа, 2006. – 311 с.
4. Михальская А. К. Педагогическая риторика: история и теория/ А. К. Михальская. – М. : Академия, 1988. – С. 11.
5. Онуфрієнко Г. С. Риторика : навчальний посібник / Г. С. Онуфрієнко. – К. : Центр навчальної літератури, 2008. – 592 с.
6. Сагач Г. М. Риторика : навчальний посібник / Г. М. Сагач. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2000. – 568 с.
7. Семеног О. Українська культуромовна особистість учителя: теорія і практика : монографія / О. Семеног. – Глухів : ГДПУ імені О. Довженка, 2008. – 298 с.
8. Хлебникова М. С. HomoLogvens в свете современных риторических представлений / М. С. Хлебникова // Риторика и культура речи в современном обществе и образовании : сб. матер. X Междун. конф. по риторике. – М. : Флинта : Наука, 2006. – С. 435–438.

### РЕЗЮМЕ

**Герман В. В.** Речь в системе формирования риторической культуры будущего филолога (из опыта работы).

*В статье определяется, что основой формирования риторической личности филолога есть его риторическая культура, которая объединяет эффективное мышление, качественную речь, высокий культурно-коммуникативный уровень, успешную реализацию законов риторики в различных ситуациях общения. Подчеркивается, что особая роль в формировании риторической культуры принадлежит умению произносить речь на любую тему. Предлагаются традиционные и инновационные формы и методы работы со студентами при изучении темы «Речь в академическом красноречии высшей школы» в курсе «Современная риторика высшей школы».*

**Ключевые слова:** академическое красноречие, культура речи, культура мышления, культура общения, речь, риторическая образованность, риторическая культура, риторическая личность.

### SUMMARY

**German V.** The speech in the system of formation of the future linguist's rhetorical culture (from practical experience).

*In the article it appears that a basis for formation of a philologist's rhetorical identity is his rhetorical culture, which covers effective thinking, high-grade speech, high cultural and*

*communicative level, successful implementation of the rhetoric law in all communication situations. It is proved that an important role in formation of rhetorical culture is played by the ability to make speeches on various topics. It offers traditional and innovative forms and methods of work with students in the study of the topic "The speeches in the academic eloquence of Higher Education" in the course "Modern rhetoric of higher school".*

*We built a lecture and practical training around the principles of consistency, continuity, interdisciplinary communications, professional and creative approach to self-realization of the personality. In order to form the rhetorical culture of the philologist we should also apply the principles of fundamental nature, axiologisation, independence, creativity, emotionality.*

*We form professional skills, providing students with analytical exercises (rhetorical analysis of the famous scientists' speeches, politicians, fellow group), creative exercises (preparation of campaign and thank commendable speeches, laying quote pad to the subject) etc. We become proficient in oratorical tricks: how to prepare and pronounce the speech; how to begin and finish the speech originally; how to overcome stage fright; how to get the audience interested; how to choose the appropriate language and expressive means; which methods of the argument to choose as strong; how to make the speech emotional etc.*

*Analyzing non-verbal culture of the speaker during the speech, we find out the role of the voice, psychological pauses, smiles and so on. Students simulate non-verbal culture of the speaker by using the materials enclosed quotations.*

*The result of processing theme is improving public speaking skills of students-philologists, qualitative growth of professional skills in the thinking-speech activity, personal satisfaction from the practical implementation of the theoretical knowledge. We see perspective in defining the role of a scientific paper in the system of formation of rhetorical culture of a philologist.*

**Key words:** *academic eloquence, speech culture, thinking culture, communication culture, speech, rhetorical education, rhetorical culture, rhetorical identity.*